

Экслібрыс — пашпарт кнігі

З лацінскай мовы гэта слова перакладаецца як «з кнігі».

Патрэба ў экслібрысе ўзнікла пасля таго, як з'явілася кнігадрукаванне. Працэс кнігадрукавання, асабліва напачатку, быў далёка не танна. Кніга каштавала шмат, дазволіць яе сабе маглі толькі заможныя людзі. І натуральна, узнікла неабходнасць пазначаць прыналежнасць кнігі. Да нашых часоў дайшлі кніжныя знакі, выкананыя Альбрэхтам Дзюрэрам, Лукасам Кранахам, Гансам Гальбейнам

малодзмі. Экслібрыс павінен быў дакладна ўказваць на гаспадара, таму ў ім адлюстроўвалася тое, што адрознівала ўладальніка кнігі ад іншых. Як правіла, ён наклеіваўся з унутранага боку пераплёту.

Што ж адлюстроўвалася на малюнку — пашпарце кнігі? Гэта мог быць герб роду, прадметы, якія прама ўказвалі на асобу ўладальніка: адлюстроўвалі яго род заняткаў, захапленні, сацыяльны статус. Фактычна ў алегарычна-сімвалічнай форме экслібрыс расказваў пра гаспадара кнігі. З цягам часу экслібрысы сталі сапраўднымі творамі мастацтва, асобным відам графікі і прадметам калекцыяніравання. Прадуманія да драбніц, яны арганічна ўпісваюцца ў кнігу і прыносяць эстэтычную асалоду. Бывае, што экслібрыс мае большую

каштоўнасць, чым сама кніга. Ён таксама дазваляе прасачыць лёс кнігі, калі яна мяняла ўладальнікаў.

Прататыпам экслібрыса можна лічыць знак Францыска Скарыны — выява сонца і месяца, якім ён пазначаў кнігі, ім надрукаваныя.

На дадзены момант адзін з самых ранніх вядомых экслібрысаў датуецца 1480 годам. Ён належаў картэзіянскаму манаху, які паходзіў з вельмі багатай сям'і. Вядома, што ён ахвяраваў каля 500 тамоў картэзіянскаму дому. І кожная (!) кніга была пазначана экслібрысам: усе выявы, размалёваныя ўручную, суправаджаюцца асабістым подпісам уладальніка і надпісам, які нагадваў узятыя кнігі вяртаць у бібліятэку.

Праца з экслібрысамі ў нечым падобна да разгадкавання рэбусаў: кожны элемент нясе сваю сэнсавую нагрузку. Таму па ўзорах, элементах, афармленні можна практычна беспамылкова вызначыць, у які перыяд быў створаны знак.

Экслібрыс не заўсёды прыклеі-

ваўся на вокладку кнігі. Бывала, што адбітак рабіўся адразу на паперы з дапамогай пярсцёнка-пячаткі. Друкаваныя экслібрысы былі некалькіх відаў: гербавыя, якія адлюстроўвалі геральдычныя сімвалы, розныя арнаменты, вензельныя, якія ўяўлялі сабой спалучэнне мудрагелістых вензеляў з некалькіх літар і карону над імі, сюжэтныя, якія і сталі найбольш распаўсюджанымі. Самыя старажытныя — гербавыя. Першыя кніжныя знакі былі манахромныя, і толькі у канцы XX стагоддзя, з развіццём тэхналогій, яны сталі паліхромныя. У XIX стагоддзі шрыфтавы экслібрыс меў не толькі імя ўладальніка, але і дадатковую інфармацыю: шафа, паліца, нумар аддзела. Між іншым, бібліятэчныя штэмпелі — «бедныя» сваякі экслібрыса — ставяцца і да нашага часу на старонках кніг:

у іх пазначаецца назва бібліятэкі, інвентарны нумар.

Пазначалі свае кнігі многія вядомыя пісьменнікі, кампазітары, вучоныя і не толькі. Даследчыкам вядомы кніжныя знакі Б. Эпімах-Шыпілы, Р. Зямкевіча, В. Ластоўскага, А. Гаруна. Уладзімір Караткевіч, напрыклад, меў цэлую калекцыю экслібрысаў, зробленых адмыслова для яго мастакамі.

Найбольш папулярным прадметам, які адлюстроўваўся ў экс-

Цікава

У часы Старажытнага Егіпта існавала традыцыя пазначаць пергаменты адметнымі знакамі, якія ўказвалі, каму яны належаць. Самы вядомы старажытны кніжны знак належаў фараону Аменхатэпу IV, датуецца XIV стагоддзем да н.э.

лібрысах, была кніга, але былі там і караблі, якары, драконы, анёлы, жывёлы, дзеці, птушкі, музычныя інструменты, зброя, расліны... Сустрэкаюцца і партрэтныя экслібрысы, якія ўтрымліваюць сілуэтную выяву ўладальніка. Форма таксама разнастайная: круг, квадрат, ромб, прамавугольнік, трохвугольнік, авал...

Экслібрыс можна зрабіць і самому. Для гэтага спачатку трэба прадумаць эскіз, а потым выразаць яго на матэрыяле, які будзе служыць штампам-пячаткай. Найбольш даступны матэрыял — лінолеум. Ён мяккі, з ім спраўляцца і пачаткоўцы. Мастакі выкарыстоўваюць розныя тэхнікі выканання, не толькі лінагравюру. Гэта можа быць літаграфія — на камені, ксілаграфія — гравюра на дрэве. Для яе вырабу выкарыстоўваюцца цвёрдыя пароды дрэва: яблыня, ігруша, бяроза, бук. Больш працаёмкі варыянт — раз-

цовае гравюра на метале. Шырока выкарыстоўваецца тэхніка афорту. Таксама экслібрысы могуць выконвацца алоўкамі, тушшу, пяром, з дапамогай кампютарнай графікі.

Існуе Міжнародная асацыяцыя экслібрысных суполак (FISAE), якая аб'ядноўвае больш за 50 нацыянальных. Адзін раз у два гады асацыяцыя ладзіць кангрэсы. Бліжэйшы павінен прайсці ў Злучаных Штатах Амерыкі ў 2022 годзе. Спрыяюць падтрыманню цікавасці да экслібрыса і конкурсы, якія абвешчаюць бібліятэкі, пры некастрычаных клубы аматараў экслібрыса. Напрыклад, Нацыянальная бібліятэка Беларусі нядаўна праводзіла падобны конкурс сярод моладзі.

Гісторыі развіцця беларускага экслібрыса прысвечана даследаванне А. Тычыны і В. Шматава «Беларускі кніжны знак». У Нацыянальным мастацкім музеі захоўваецца каля дзвюх тысяч экслібрысаў, у тым ліку Анатоля Тычыны, які п'ялёна працаваў у галіне экслібрыса ў перадаванні час. Калекцыя ж пачала фарміравацца ў другой палове XX стагоддзя і з таго часу рэгулярна папаўняецца. Там захоўваюцца экслібрысы вядомых беларускіх пісьменнікаў.

Магчыма, прыйшоў час і вам пазначыць тамы з хатняй бібліятэкі экслібрысам. Можаце зрабіць гэта самі, а можаце замовіць у спецыяліста. І цалкам верагодна, што ваш кніжны знак трапіць у гісторыю экслібрыса, а значыць, і ваша імя застанецца ў яе аналах.

Галіна Баравіцкая, фота аўтара